

Załącznik do Regulaminu Regionalnej Odznaki Krajoznawczej PTTK „Twierdza Kostrzyn”

Pierwsze fortyfikacje w Kostrzynie stanowił zamek zbudowany w XV w. Nowoczesne fortyfikacje wzniesiono w 2. poł. XVI w., gdy Kostrzyn był stolicą Nowej Marchii. Miasto otoczono fortyfikacjami bastionowymi zaprojektowanymi na wzór włoski, które częściowo przetrwały do dziś. Twierdza po jej ukończeniu w 1590 r. była jedną z najznakomitszych dzieł architektury fortyfikacyjnej ówczesnej XVI w. Europy. Tworzyło ją 6 bastionów: Król, Królowa, Księżniczka, Filip – bastiony narożne i Książę, Brandenburgia – bastiony pośrednie oraz 3 raweliny: Albrecht, Christian Ludwig i Wilhelm August. Aktualnie istnieją pozostałości rawelinu Wilhelm August. Twierdza była stopniowo rozbudowywana o nowe elementy przez następne stulecia. W latach 80. XIX w. Kostrzyn stał się twierdzą fortową – wokół miasta zbudowano pierścień czterech fortów: Fort Czarnów, Fort Gorgast, Fort Sarbinowo i Fort Żabice. Są one zachowane w różnym stopniu do dziś. Miasto Kostrzyn nad Odrą zostało bardzo poważnie zniszczone w 1945 r. (95% zabudowy), a wraz z nim duża część dawnych umocnień bastionowych. Zachowane części są obecnie poddawane restauracji. Obecnie teren twierdzy przedzielony jest granicą polsko-niemiecką, przy czym większość obiektów dawnej twierdzy znajduje się po stronie polskiej. Turystycznie wykorzystany jest jedynie Fort Gorgast znajdujący się w Niemczech oraz Bastion Filip, Brama Chyżańska i Brama Berlińska (będące elementami składowymi miasta-twierdzy) po stronie polskiej.

1. **Fort Czarnów** – fort artyleryjski zbudowany w latach 1887-90 na terenie o pow. 10,34 ha. Jeden z czterech fortów Twierdzy Kostrzyn, obok fortów Gorgoszcz (Gorgast), Sarbinowo i Żabice. Założenia miały chronić twierdzę główną, jednak rozwój techniki militarnej nastąpił tak szybko, że straciły one swoje strategiczne znaczenie zanim ostatecznie oddano je do użytku. Do I wojny światowej oświetlane były lampami naftowymi, a komunikację ze światem przewidywano za pomocą gołębi pocztowych. Forty zbudowano z cegły, posiadały także wały ziemne dla artylerii i dolne dla piechoty.
2. **Fort Gorgast** – fort artyleryjski zbudowany w latach 1883-89, znajduje się w miejscowości Gorgast w Niemczech. Jeden z czterech fortów Twierdzy Kostrzyn miał zapewnioną ochronę z zachodniego brzegu Odry. Wzniesiony na płaskim polu uprawnym, otoczony fosą o szer. 42 m i gł. 3 m. Przejście w bramie głównej zabezpieczono kratą forteczną i mostem zwodzonym. Dostępu do bramy broniły zaopatrzone w ryglujące ją strzelnice, odwachy umieszczone po obu jej stronach. Wewnątrz fortu znajdują się trzy jednokondygnacyjne, równoległe do siebie i podzielone otwartymi dziedzińcami bloki ceglane: ostroróg bramny, koszary środkowe i koszary czołowe. Bloki koszarowe łączy korytarz komunikacyjny, w którym znajduje się funkcjonująca do dziś studnia artezyjska o gł. 90 m. Dowodem kunsztu budowniczych jest również prochownia z systemem zabezpieczeń ograniczającym skutki ewentualnej eksplozji zgromadzonych tam materiałów. Większość pomieszczeń fortu to kazamaty zaplanowane jako schronienie dla ok. 200 piechurów i 60 artylerzystów. Od 1997 r. budowla podlega ochronie jako zabytek.
3. **Fort Sarbinowo** (niem. *Fort Zorndorf*) – fort artyleryjski zbudowany w latach 1883-87, będący częścią Twierdzy Kostrzyn, znajdujący się w Kostrzynie nad Odrą przy ul. Sportowej prowadzącej do wsi Sarbinowo. W 2006 r. obiekt został zinwentaryzowany w ramach projektu „Baltic Fort Router”.
4. **Fort Żabice** – jeden z czterech fortów Twierdzy Kostrzyn zbudowany w latach 1887-90 na terenie o pow. 4,50 ha. Forty Żabice i Czarnów wzniesiono już przy wykorzystaniu nowej technologii, mającej chronić budowle przed nową amunicją kruszącą. Na wszystkich ceglanych kubaturach umieszczono betonowe warstwy ochronne odseparowane od nich amortyzującymi poduszkami z piasku. Charakterystyczne jest tutaj również przeniesienie kaponier flankujących fosy na przeciwną stronę, dzięki czemu były one lepiej osłonięte przed ostrzałem artyleryjskim. W Fortcie Żabice przez okres kilkudziesięciu lat składowano odpady chemiczne (tzw. mogilnik), które w pełni zutylizowano ok. 2000 r.

5. **Bastion Filip** (niem. *Bastion Philipp*) – jeden z bastionów twierdzy Kostrzyn, w jej południowo zachodniej części, nieopodal Bramy Chyżańskiej. Powierzchnia łączna bastionu wynosi 1.769,74 m², zaś kubatura 18.582,27 m³. Jeszcze w XVI w. pod murami bastionu do Odry wpływała Warta (widocznym śladem zmiany biegu rzeki przez francuskich inżynierów jest koryto fosy wokół bastionu). Od XIX w. obiekt całkowicie cywilny (stacja pomp wodociągowych, wybudowanych w latach 1891-92). Od 1929 r. znajdowała się w nim ekspozycja muzealna poświęcona Twierdzy Kostrzyn (Kasematen Museum). Kazamaty bastionu, przykryte sklepieniem kolebkowym, można zwiedzać po uprzednim umówieniu się z przewodnikiem.
6. **Bastion Król** – w literaturze pierwszy raz pojawia się około 1537 r., kiedy Jan Kostrzyński decyduje się na budowę twierdzy. Od tamtego czasu był stale przebudowywany zmieniając swoją formę i kształt. Inżynierowie włoscy, holenderscy, francuscy czy niemieccy stale go modernizowali, aby spełniał należycie swoje funkcje militarne, kluczowe dla obrony Twierdzy Kostrzyn. Uważany jest za najstarszą budowlę tego typu w Europie. Usytuowany był w narożu twierdzy z kierunku, z którego forteca była najbardziej narażona na atak. Podczas gdy inne bastiony zmieniały swoje przeznaczenie z wojskowego na cywilne, Bastion Król miał być najdłużej bronionym obiektem Kostrzyna. Podobno na samym narożniku, w miejscu gdzie stał potem obelisk, dowódca oddziału atakującego bastion zatknął czerwoną flagę, która była symbolem zdobycia „Bramy na Berlin”. Dla uczczenia bohaterstwa żołnierzy walczących w bitwie kostrzyńskiej, kluczowej dla zdobycia Berlina, taras bastionu został przekształcony w symboliczny Cmentarz Radziecki. Cmentarz Istniał tutaj w latach 1945-2009, kiedy po ekshumacjach grobów całkowicie go zlikwidowano.
7. **Brama Chyżańska** (niem. *Kietzer Tor*) – jedna z bram twierdzy Kostrzyn, w jej południowo zachodniej części, nieopodal Bastionu Filip. W 1630 r. przed bramą wybudowano rawelin Wilhelma Augusta (Revelin August-Wilhelm). Modernizowana w 1888 r., zniszczona w czasie II wojny światowej, odrestaurowana w latach 2007-08 przy wykorzystaniu środków unijnych.
8. **Brama Berlińska** – została wybudowana w 2 poł. XVI w. Początkowo miała jedną komorę i nazywana była Bramą Gorzyńską (Długiej Grobli). Stanowiła ostatnie z trzech przegrodzonych przejść, które trzeba było minąć, aby dostać się do miasta. Wówczas przedostać się przez nią można było tylko przez drewniany, zwodzony most. Do dziś zachowane filary dźwigały zapewne masywną bramę. Udostępniona dla podróżnych została dopiero w 1604 r. ze względów obronnych. W pierwotnej formie nad bramą znajdował się budynek, będący mieszkaniem służbowym dowódcy załogi, a w XIX w. inżyniera twierdzy. Swój obecny kształt i nazwę przybrała w latach 1877-79. Wtedy też miejsce mostu, głównie ze względów komunikacyjnych, zajęła szeroka grobla oraz pojawiły się dwie komory. Pojawienie się tramwajów w Kostrzynie spowodowało, że przebiegała przez nią dwutorowa trakcja tramwajowa, po której do dzisiaj widać ślady na sklepieniu. Najprawdopodobniej wówczas pojawił się napis „Boehmerwald” („Czeski Las”) wskazujący zarazem pobliską gospodę, jak i rekreacyjny park. W 1931 r., po likwidacji siostrzanej Bramy Sarbinowskiej, umieszczono nad nią żelaznego orła pruskiego, co ukształtowało ostatecznie jej charakterystyczny wygląd. Obecnie Brama Berlińska została niemal w całości odrestaurowana i jest bezpłatnie udostępniona dla zwiedzających. W pomieszczeniach bramnych znajduje się także Punkt Informacji Turystycznej oraz ekspozycja zabytków pochodzących ze Starego i Nowego Miasta. Największą atrakcją muzeum jest cynowe wieko trumny Katarzyny Brunszwickiej (1518-74), żony założyciela twierdzy – margrabiego Jana Hohenzollerna. Można tu także zakupić pamiątki wydawnictwa Muzeum Twierdzy Kostrzyn dotyczące Starego Miasta.
9. **Pozostałości zabudowy Starego Miasta** – fundamenty budynków i piwnic Twierdzy Kostrzyn. Ruiny miasta „Kostrzyńskie Pompeje”.

Plan Twierdzy Kostrzyn z 1921 r.

